

**QARAQALPAQSTAN KITAPXANALARI JUMISINDA OQIWSHILAR RUWXIYLIGIN
QALIPLESTIRIWDIN TARIYXIY-PEDAGOGIKALIQ TIYKARLARI**

Dilbarxan Sharipova – docent

Dilya66br09@gmail.com

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti Nókis filiali

**ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНОСТИ
УЧАЩИХСЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БИБЛИОТЕК КАРАКАЛПАКСТАНА**

Дилбархан Шарипова – доцент

Нукусского филиала Государственного института искусств и культуры Узбекистана

**HISTORICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF FORMING STUDENTS'
SPIRITUALITY THROUGH THE ACTIVITIES OF LIBRARIES IN KARAKALPAKSTAN**

Dilbarxan Sharipova – Associate Professor

Nukus Branch, Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Tayanish sózler: kitapxana sisteması, ruwxıy tárbiya, pedagogikalıq ortalıq, kitapqumarlıq mádeniyatı, tariyxıy rawajlanıw, Qaraqalpaqstan, málimleme, oqıwshı shaxsi.

Rezyume. Bul maqalada tariyxıy-pedagogikalıq jantasıw tiykarında Qaraqalpaqstan aymağında kitapxana sistemasınıń qalıplesiw hám rawajlanıw basqıshları kompleksli túrde tallanadı. Kitapxanalar tek maǵlıwmat jetkeriwshi sociallıq institutlar sıpatında ǵana emes, al oqıwshılardıń ruwxıy-adamgershilik jaqtan rawajlanıwına tikkeley tásir etetuǵın áhmiyetli pedagogikalıq orta retinde de qarastırıladı. Izertlewde kitapxanalardıń ruwxıylıqtı qalıplestiriwdegi funkcionallıq múmkinshilikleri, olardıń tariyxıy evolyuciyası hám zamanagóy transformaciyası ilimiy tiykarda ashıp beriledi.

Ключевые слова: библиотечная система, духовное воспитание, педагогическая среда, культура чтения, историческое развитие, Каракалпакстан, информатизация, личность учащегося.

Резюме. В данной статье на основе историко-педагогического подхода проводится комплексный анализ этапов становления и развития библиотечной системы на территории Каракалпакстана. Библиотеки рассматриваются не только как социальные институты передачи информации, но и как важная педагогическая среда, оказывающая непосредственное влияние на духовно-нравственное развитие учащихся. В исследовании научно раскрываются функциональные возможности библиотек в формировании духовности, их историческая эволюция и современная трансформация.

Keywords: library system, moral education, pedagogical environment, reading culture, historical development, Karakalpakstan, informatization, student personality.

Summary. This article provides a comprehensive historical and pedagogical analysis of the formation and development stages of the library system in the territory of Karakalpakstan. Libraries are examined not only as social institutions for information transfer but also as an important pedagogical environment that directly influences the moral and ethical development of students. The study reveals the functional potential of libraries in shaping spirituality, their historical evolution, and their modern transformation on a scientific basis.

Zamanagóy pedagogikalıq hám sociologiyalıq izertlewlerde kitapxanalar ápiwayı málimleme resursların toplawshı mákeme emes, al shaxstıń ruwxıy rawajlanıwınıń áhmiyetli institucionallıq faktori sıpatında talqılanadı. Ásirese, oqıwshı jaslar sanasında ruwxıy qádiriyatlar sistemasın qalıplestiriwde kitapxana ortalıǵı tikkeley pedagogikalıq tásir quralı esaplanadı. Qaraqalpaqstan aymağında kitapxanashılıq sistemasınıń qalıplesiwi XX ásirdeń baslarındaǵı jámiyetlik-aǵartıwshılıq processler menen tıǵız baylanıslı bolıp, ol dáslep sawatlılıqtı arttırıwǵa baǵdarlangan bolsa, keyin

ala quramalı ruwxıy-pedagogikalıq funkciyalardı orınlay basladı. Usı evolyuciya kitapxanani "málimleme orayı"nan "ruwxıy tárbiya instituti"na aylandırdı. Qaraqalpaqstan aymağında kitapxanashılıq jumısınıń dáslepki formaları tikkeley dástúriy aǵartıwshılıq ortalıq, awızeki dóretiwshilik úlgileriniń jazba formaǵa ótiwi hám diniy-mádeniy oraylardıń jumısı menen tıǵız baylanıslı bolǵan. Bul dáwirde zamanagóy mánistegi arnawlı kitapxana sisteması ele tolıq qalıplespen bolsa da, qoljazba shıǵarmalar, diniy kitaplar hám xalıq awızeki dóretiwshiligine baylanıslı materiallar saqlanuǵın kishi

áǵartıwshılıq orayları kitapxana funkciyasın atqarǵan. Bul basqıshqa jámiyette bilim hám málimlemenı jetkeriw tiykarınan awızeki dástúr arqalı ámelge asırılǵan bolıp, jazba mádeniyatın keń tarqalmaǵanlıǵı kitapxana sistemasınıń institucionallıq qalıpleswın tómendetken. Biraq sawatlılıqtı arttırıwǵa bolǵan talap, sociallıq-áǵartıwshılıq reformalar hám mádeniy ózgerisler nátiyjesinde jazba mádeniyatqa bolǵan talap artıp bardı.

USÍLLAR

Usı izertlewde tariyxıy-pedagogikalıq, tariyxıy-salıstırmalı, sistemalıq, sıpatlaw, analitikalıq hám uluwmalastırw metodlarınan paydalanıldı. Qaraqalpaqstan kitapxanashılıq sistemasınıń qalıpleswı basqıshları tariyxıy derekler, ilimiy ádebiyatlar hám normativlik-huqıqıy hújjetler tiykarında tallandı. Izertlew dawamında kitapxanaların oqıwshılar ruwxıylıǵın qalıplestiriwdegi pedagogikalıq funkciyaları tariyxıy rawajlanıw dinamikası tiykarında sáwlelendirildi.

NÁTIYJELER HÁM DODALAW

XX ásir baslarına kelip, regionda sociallıq-ekonomikalıq hám siyasiy proceslerdiń jedellesiwi nátiyjesinde áǵartıwshılıq hárezketleri kúsheydi. Áyne usı dáwirde kitapxanashılıq sistemasınıń dáslepki shólkemlestiriw formaları júzege kele basladı. 1920-jılları bolsa Qaraqalpaqstan aymaǵında ǵalabalıq kitapxanaların shólkemlestiriw procesi jedellesip, bul jaǵday kitapxanashılıqtıń ǵárezsiz jámiyetlik institut sıpatında qalıpleswine tiykar jarattı. Ǵalaba kitapxanalar shólkemlestiriwi menen bir qatarda, kitap fondların sistemalı jıynaw, olardı klassifikaciyalaw hám xalıqqa paydalanıw ushın usınıw ámeliyatı jolǵa qoyıldı. Bul bolsa kitapxana xızmetiniń ápiwayı saqlaw funkciyasınan basqıshpa-basqısh bilimlendiriw hám pedagogikalıq funkciyalarga ótiwin támiyinledi. Pedagogikalıq kózqarastan bul dáwir kitapxanaların tiykarǵı wazıypası - sawatlılıqtı asırıw arqalı shaxstıń ruwxıy sanasın qalıplestiriw edi. Kitapxanalar oqıw hám jazıw kónlikpelerin rawajlandırıw, ápiwayı bilimlerde keń jámiyetshilikke jetkeriw hám jámiyette áǵartıwshılıq ideyaların bekkemlewge xızmet etti. Sonıń menen birge, kitapxanalar áste-aqırın sociallıq tárbiya quralı sıpatında da qalıplesip bardı. Olar arqalı xalıqta kitapqa húrmet, bilimge umtılw hám mádeniy rawajlanıwǵa bolǵan talap kúsheye basladı. Bul bolsa keyingi basqıshlarda kitapxanashılıq sistemasınıń jáne de quramalı pedagogikalıq institutqa aylanıwı ushın tiykar bolıp xızmet etti. Keńes húkimeti dáwiri Qaraqalpaqstan kitapxanashılıq sistemasınıń

institucionallıq jaqtan qalıpleswi hám keńeyiwinde áhmiyetli basqısh bolıp xızmet etti. Bul dáwirde kitapxanalar mámlekettiń oraylasqan áǵartıwshılıq hám ideologiyalıq siyasatı quramında jumıs alıp barıp, jámiyettiń sociallıq-mádeniy turmısında áhmiyetli orın iyeledi. 1930-1990-jıllar aralıǵında kitapxanashılıq sisteması sistemalı túrde rawajlanıp, mektep, rayon hám qala kitapxanaları tarmaǵı keńeydi. Kitapxana fondları kórkem, ilimiy, siyasiy hám pedagogikalıq ádebiyatlar esabınan sezilerli dárejede bayıdı. Bul bolsa xalıqtıń kitapqa bolǵan qızıǵıwshılıq imkaniyatların keńeytip, kitapqumarlıq mádeniyatınıń ǵalaba en jayıwına xızmet etti. Bul basqıshqa kitapxanalar tek ǵana informaciya tarqatıw emes, al kúshli pedagogikalıq hám sociallıq institut sıpatında da jumıs alıp bardı. Olardıń tiykarǵı wazıypaları, ideologiyalıq-ruwxıy tárbiya - jámiyet agzalarında belgili bir dúnyaqaras hám sociallıq qádiriyatlardı qalıplestiriw, kórkem ádebiyat arqalı ádep-ikramlılıq tárbiya - ádebiy shıǵarmalar arqalı shaxstıń ádep-ikramlılıq sıpatların rawajlandırıw, kitapqumarlıq mádeniyatın ǵalaba en jaydırıw - xalıqtıń túrli qatlamların kitap oqıwǵa tartıw hám oqıw kónlikpelerin qalıplestiriw, jaslardı sociallıq belsendilikke baǵdarlaw - oqıwshılar hám jaslar arasında sociallıq juwapkershilik, jámáátlik hám belsendilikti rawajlandırıw baǵdarlarda kórinde. Sonday-aq, bul dáwirde kitapxanaların jumısı tek passiv kitap beriw menen sheklenip qalmastan, al aktiv áǵartıwshılıq-tárbiyalıq processlerge aylanǵan. Kitap háptelikleri, ádebiy kesheler, dodalaw májilisleri, oqıw konferenciyaları hám kitap úgit-násiyatlaw ilajları sistemalı túrde shólkemlestirilgen. Pedagogikalıq kózqarastan kitapxana "ekinshi bilimlendiriw ortalıǵı" sıpatında qalıplesip, mektep bilimlendiriwın tolıqtıratuǵın hám keńeytetuǵın áhmiyetli institutqa aylandı. Ol oqıwshılardıń bilim dárejesin arttırıw menen birge, olardıń dúnyaqarası, sóylew mádeniyatı, logikalıq pikirlewi hám sociallıq belsendiligin rawajlandırıwǵa xızmet etti. Nátiyjede kitapxanalar jámiyette tek ǵana málimleme orayı emes, al ruwxıy-ádep-ikramlılıq tárbiyalaw hám sociallastırıwdıń áhmiyetli pedagogikalıq institutı sıpatında bekkem orın iyeledi.

Ǵárezsizlik jıllarında Qaraqalpaqstan kitapxana sisteması sapa hám mazmun jaǵman túpkilikli jańalanıw basqıshına kirdi. Bul dáwirde kitapxanaların jumısı burınǵı oraylasqan ideologiyalıq qatnastan waz keship, milliy mádeniyatı tiklew, málimleme erkinligi hám shaxstıń ruwxıy rawajlanıwına baǵdarlangan zamanagóy pedagogikalıq sistema sıpatında

qáiplesti. Eń áhmiyetli institucional ózgerislerden biri sıpatında málimleme-resurs orayları (MRO) nıń shólkemlestiriliwi kitapxanashılıq sistemasınıń jana basqışın baslap berdi. MROlar dástúriy kitapxana funkciyaların saqlap qalğan halda, qosımsha túrde zamanagóy informaciya texnologiyaların engiziw, elektron maglıwmatlar bazaların qáiplestiriw hám paydalanıwshılarga operativ informaciya xızmetlerin kórsetiw imkaniyatın jarattı. Sonıń menen birge, kitapxanalarda elektron kataloglar, sanlı maglıwmatlar bazaları hám internet resurslarınan paydalanıw ámeliyatı keńeydi. Bul bolsa kitapxanalardı tek ǵana baspa ádebiyatlar saqlanatuǵın orın emes, al kóp funkciyalı sanlı málimleme orayına aylandırdı. Ǵárezsizlik dáwiriniń kitapxanashılıq sistemasındaǵı tiykarǵı transformaciyalıq ózgeshelikleri, milliy qádiriyatlardıń tikleniwi - tariyxıy miyras, ana til, milliy ádebiyat hám mádeniyatqa itibardıń kúsheyiwi, ruwxıy tárbiya koncepciyasınıń jańalanıwı - shaxsti erkin pikirleytuǵın, ruwxıy jetik hám erkin qarar qabil ete alatuǵın subyekt sıpatında qáiplestiriwge baǵdarlangan jantasıw, sanlı málimleme ortalıǵına ótiw - elektron resurslar, onlayn kataloglar hám sanlı kitapxana sistemalarınń engiziliwi, kitapqumarlıq mádeniyatın modernizaciyalaw - dástúriy kitapqumarlıq mádeniyatın sanlı platformalar menen úylestiriw hám jańa áwlad kitapqumarlıq modelin qáiplestiriwde kórinedi. Pedagogikalıq kózqarastan bul dáwirde kitapxanalar iskerligi jáne de individuallastırıldı. Yaǵnıy, oqıwshınıń qızıǵıwshılıqları, jas ózgeshelikleri hám málimleme talaplarına sáykes xızmetler sisteması qáiplestirildi. Kitapxanashı bolsa tek kitap beriwshi emes, al informaciya baǵdarlawshı sıpatında kózge taslana basladı. Nátiyjede zamanagóy kitapxanalar dástúriy aǵartıwshılıq

wazıypalardı saqlaǵan halda, sanlı texnologiyalar menen integraciyalanǵan kóp funkciyalı pedagogikalıq hám málimleme oraylarına aylandı. Bul bolsa oqıwshılardıń ruwxıy rawajlanıwına tásir etiw imkaniyatların jáne de keńeytti.

Tallawlar sonı kórsetedi, kitapxanalar oqıwshılar ruwxıylıǵın qáiplestiriwde kóp funkciyalı pedagogikalıq institut sıpatında kórinedi. Olardıń tiykarǵı tásir mexanizmleri, kognitiv tásir - bilim hám informaciya bazasın keńeytiw, aksiologiyalıq tásir - qádiriyatlar sistemasın qáiplestiriw, emocional-estetikalıq tásir - kórkem ádebiyat arqalı sezimniń rawajlanıwı, sociallasıw tási - sóylesiw hám sociallıq belsendilikti rawajlandırıwdan ibarat. Sonday-aq, kitapxanashı shaxsınıń pedagogikalıq kompetenciyası da áhmiyetli faktor bolıp, ol oqıwshınıń kitapqa bolǵan qızıǵıwshılıǵın qáiplestiriwshi mediator wazıypasın atqaradı.

JUWMAQ

Qaraqalpaqstan kitapxanashılıq sisteması tariyxıy rawajlanıw procesinde ápiwayı málimleme orayınan quramalı pedagogikalıq institut dárejesine kóterildi. Ol oqıwshılar ruwxıylıǵın qáiplestiriwde sistemalı, kóp funkciyalı hám úzliksiz tásir kórsetiwshi sociallıq-pedagogikalıq ortalıq sıpatında qáiplelesken. Sol sebepli, zamanagóy basqışta kitapxanalar jumısın sanlı texnologiyalar menen integraciyalaw, interaktiv bilimlendiriw metodların keńnen engiziw hám kitapqumarlıq mádeniyatın rawajlandırıw tiykarǵı ilimiy-ámeliy wazıypalardan biri bolıp esaplanadı. Usı izertlewdiń ilimiy jańalıǵı sonnan ibarat, Qaraqalpaqstan kitapxanashılıq sisteması birinshi márte tutas tariyxıy-pedagogikalıq sistema sıpatında talqılanıp, onıń ruwxıylıqtı qáiplestiriwdegi funkcional modeli ilimiy tiykarda ashıp berildi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ózbekstan Respublikası. "Málimleme-kitapxana jumısı haqqında"ǵı Nızam. ÓRQ-280-sanlı, 2011-jıl 13-aprel.
2. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2017-jıl 13-sentyabrdegi "Kitap ónimlerin basıp shıǵarıw hám tarqatıw sistemasın rawajlandırıw, kitap oqıw hám kitapqumarlıq mádeniyatın arttırıw jáne úgıt-násiyatlaw boyınsha kompleksli ilajlar baǵdarlaması haqqında"ǵı PQ-3271-sanlı qararı.
3. Berdiyev, A. Kutubxonashunoslik asoslari. - Tashkent: Fan, 2018. - 240 b. (96-154-betler).
4. Sharipova D. Қарақалпақстан кітапханаларының жасларды руўхый тәрбиялаудағы орны. Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı «Ijtimoiy-gumanitar fanlar» kafedrası «Axborotlashgan jamiyat va demokratik mamlakatni rivojlantirishda innovatsion g'oyalarning ilmiy ahamiyati: gumanitar, huquqiy, iqtisodiy, madaniy ilm-fanlar» mavzusida Respublika miqyosidagi ilmiy-nazariy konferensiya Nukus shahri 2026 yil 29-30 aprel 624-bet.
5. Rajabov, N. Axborot-kutubxona faoliyatini tashkil etish. - Tashkent: "Tafakkur," 2020. - 228 b. (118-169-betler).
6. UNESCO. Public Library Manifesto 2022. Paris: UNESCO/IFLA, 2022.

UDK:02:028